

Güçüyener, Fatma Nur – Saraç, Hüseyin, “Hovhannes Kaçaznuni’nin Hayatı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9/17, ss.97-112.
DOI: 10.31765/karen.1180400

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Yüksek Lisans Öğrencisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü,
Nevşehir/TÜRKİYE
 fatmanurgucuyener@gmail.com

ORCID : 0000-0002-9098-145X

*** Dr. Öğr. Üyesi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir/TÜRKİYE
 huseyinsarac@nevsehir.edu.tr

ORCID : 0000-0002-7007-1571

Anahtar Kelimeler: Hovhannes Kaçaznuni, Taşnaksutyun, Sovyet, Bolşevik Devrimi, Ermeni Devrimci Federasyonu

Keywords: Hovhannes Katchaznuni, Dashnaksutyun, Soviet, Bolshevik Revolution, Armenian Revolutionary Federation

HOVHANNES KAÇAZNUNİ’NİN HAYATI*

Fatma Nur GÜCÜYENER** - Hüseyin SARAÇ***

Öz: Bir mimar olan Hovhannes Kaçaznuni, Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun)’nun en önemli üyelerindendi. Çarlık Rusya’da yaşanan Bolşevik devrimi ile yönetimi ele geçiren Bolşevikler zamanında, Ermenistan’ın içinde bulunduğu Güneykafkasya’da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri Bolşeviklerden ayrı hareket eden bir oluşum içine girdiler. Fakat aralarında tarihsel olarak var olan problemler, sınır çatışmaları vb sorunlar yüzünden oluşumun ömrü uzun süreli olmadı. Transkafkasya Seym’inin dağılmasından sonra bölgenin üç devleti sırasıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etti ve yeni bağımsız devletler meydana getirdiler. Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyetinin ilk başbakanı ise Kaçaznuni oldu. Fakat Bolşeviklerin Kızıl Ordu ile Güneykafkasya bölgesine girmesiyle bu devletlerde Sovyet yönetimleri tesis edildi. Bu esnada yurt dışına kaçan Kaçaznuni ilk önceleri *Çakadamart* gazetesinde *Yolumuz Ne Olmalı?* başlığı altında bir dizi yazılar yayınladı. Yazılarında Taşnaksutyun’un önemine vurgu yapıp Bolşeviklerin kendilerine her zaman ihtiyacı olacağından bahsederken 1923 yılında Taşnaksutyun’un parti konferansında bir rapor okudu; *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok*. Raporunda düşüncesinin çoğu değişmişti hatalar yaptıklarından bahsetti ve Taşnaksutyun’un artık yapacağı bir şey olmadığını söyleyip parti için kendi kendini feshetme önerisinde bulundu.

Bu yazısından hemen sonra Sovyet makamlarına Ermenistan’a dönmek için başvurdu. Başvurusu kabul edilince Ermenistan’a dönen Kaçaznuni mesleğine burada devam etti. Sovyet makamlarının göz hapsinde olan Kaçaznuni 1937 yılında Taşnak faaliyetlerine devam etmek suçlamasıyla tutuklandı ve 1938 başlarında hapishanede tüberküloz sebebi ile hayatını kaybetti. Kaçaznuni’nin üzerine atılı suçlardan aklanması için kızı tarafından başvurular yapılsa da Sovyet döneminde bu gerçekleşmedi. Ancak Sovyetlerin dağılmasıyla kurulan Ermenistan Cumhuriyeti’nde Ermenistan Cumhuriyet Savcılığı kararıyla 1992’de üzerini atılı suçlardan beraat ettiği bu suçları işlemediği kabul edildi.

Bu makalede, Hovhannes Kaçaznuni’nin hayatı kronolojik olarak incelenmiş, tutuklanma süreci ve ölümü üzerinde durulmuş, yaşamı boyunca meydana getirdiği en önemli eserlerinden olan *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı raporu ayrıntılı bir şekilde incelenip çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Geliş Tarihi / Received Date: 26.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.02.2023

THE LIFE OF HOVHANNES KATCHAZNOUNI

Abstract: Hovhannes Katchaznoui, an architect, was one of the most important members of the Armenian Revolutionary Federation (Dashnaksutyun). During the Bolsheviks, who took over the administration with the Bolshevik revolution in Tsarist Russia, the states of Armenia, Georgia, and Azerbaijan in the South Caucasus, where Armenia is located, entered into a formation that acted separately from the Bolsheviks. However, the existence of the formation did not last long due to problems such as historical problems, border conflicts, etc. among them. After the collapse of the Transcaucasian Seym, the three states of the region, Georgia, Azerbaijan, and Armenia, respectively, declared their independence and created new independent states. Katchaznoui became the first prime minister of the newly established Republic of Armenia. However, with the Bolsheviks entering the South Caucasus region with the Red Army, Soviet administrations were established in these states. In the meantime, Katchaznoui, who fled abroad, published a series of articles in Chakatamart newspaper under the title *What Should Our Way Be?* While emphasizing the importance of Dashnaksutyun in his articles and mentioning that the Bolsheviks will always need them, he read a report at the party conference of Dashnaksutyun in 1923; *Dashnak*

sutyun Has Nothing To Do Anymore. In his report, most of his thoughts had changed, he mentioned that they had made mistakes and suggested that Dashnaksutyun had nothing to do anymore and suggested that the party dissolve itself.

Immediately after this article, he applied to the Soviet authorities to return to Armenia. After his application was accepted, Katchaznoui returned to Armenia and continued his profession there. Katchaznoui, who was under probation by the Soviet authorities, was arrested in 1937 on charges of continuing his Dashnak activities and died in prison in early 1938 from tuberculosis. Although applications were made by Katchaznoui's daughter to exonerate him of the crimes laid upon him, this did not happen during the Soviet period. However, in the Republic of Armenia, which was established with the collapse of the Soviet Union, it was accepted that he did not commit these crimes, which he was acquitted of the charges against him in 1992 by the decision of the Armenian Public Prosecutor's Office.

In this article, Hovhannes Katchaznoui's life was examined chronologically, his arrest process and his death were emphasized, and the report of *Dashnaksutyun's Nothing to Do Anymore*, which is one of the most important works he produced throughout his life, was examined in detail and various evaluations were made.

Giriş

Araştırmamızın ana konusu olan Hovhannes Kaçaznuni, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti hükümetinin ilk başbakanı ve Taşnaksutyun Partisi'nin en önemi kurucusu ve lideridir. 1917'de Ermeni Ulusal Konseyi üyesi olarak 1918'e kadar Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin parlamento organı Transkafkasya Seym'inde Taşnak temsilcisi görevini sürdürmüştür. Görevi sırasında Ermeni heyeti içerisinde Trabzon ve Batum'da gerçekleştirilen konferanslarda bulunmuş ayrıca Batum Antlaşmasını da imzalamıştır. Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti'nin dağılması ile kurulan bağımsız Ermenistan'ın ilk başbakanı olarak görev yapmıştır.

1920 yılına gelindiğinde Bolşevik iktidarının Ermenistan'da teşkil edilmesiyle tutuklanan Kaçaznuni, ülkede yaşanan karşı devrimci isyanın Bolşevikler tarafından bastırılması esnasında ülkeden ayrılmıştır. Sonralarında Bükreş'te yaşamına devam eden Kaçaznuni, 1923 yılında Taşnak Partisi'nin Bükreş'te yapılan konferansında bir rapor sunmuştur. Raporda, geçmişin otokritiğini yaparken Taşnaksutyun'u yaşanan acıların sorumlusu olarak gördüğünü açıkça ifade etmiştir. Raporun son kısmında Taşnaksutyun'un artık kendisini feshetmesi gerektiği görüşünü vurgulamıştır. Aynı yıl içerisinde *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* başlığı ile bir de kitap olarak yayımlamıştır. Akabinde de Kaçaznuni, Taşnaksutyun Partisinden istifa ederek Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'ne başvuruda bulunmuş ve Ermenistan'a dönmüştür.

Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok adlı kitap hakkında Kaçaznuni'nin kızı Margarita, babasının bu kitabı ülkesine dönmek için mecburen yazdığını söylemiştir. Baba kız arasında geçen konuşmalarında babasının bu kitabı yazdığı için pişman olduğunu dile getirdiğini belirtmiştir.

Kaçaznuni'nin ölümünden sonra aile üyeleri tarafından onun hain olmadığına dair bir mahkeme açılrsa da sonuçsuz kalmıştır. Ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra 1992 yılında Ermenistan'da açılan dava sonucunda Kaçaznuni'nin suçsuzluğu Ermeni adli makamlarınca kabul edilmiştir.

Hovhannes Kaçaznuni'nin yaşamı Türkçe kaynaklarda çok kısa biçimlerde ele alınmıştır. Genel olarak yazdığı *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitabı üzerine araştırmalar yapılmıştır. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* adlı eserinde Kaçaznuni'nin araştırmamıza konu olan *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitabından alıntılar yapmıştır.¹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası* adlı eserinde *Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı kitaptan aktarmalar yapmıştır.² Türkkaya Ataöv ise *An Armenian Source: Hovannes Katchaznuni* adlı araştırmasında raporun çevirisini sunmuştur.³ *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)* adlı kitap ise Arif Acaloğlu'nun Rusça'dan tercümesiyle Kaynak Yayınları tarafından sunulmuştur.⁴ Fakat Hovhannes Kaçaznuni'nin bu kitabın neden yazdığı, üstelik bu kitabı yazmasına rağmen Sovyet Hükümeti tarafından *Taşnak* olmakla suçlanarak neden ölüm cezasına çarptırıldığı araştırılmamıştır. Çalışmamızda Kaçaznuni'nin yaşamı bu yönleriyle de ele alınmıştır.

Çalışmamızı meydana getirirken nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda gerekli literatür taraması ve arşiv araştırması yapılarak elde edilen veriler ışığında bilgiler değerlendirilmelere tabi tutulmuş ve daha sonra yapılacak çalışmalara da kaynaklık edeceği dikkate alınmıştır.

1. Hovhannes Kaçaznuni'nin Hayatı

1 Ocak 1868 Cavaheti'nin Gandza köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini 1877-1886 yıllarında Tiflis'te Realagan okulunda tamamlamıştır. Daha sonra St. Petersburg İnşaat Mühendisleri Enstitüsün'de eğitim almış 1893'te mimarlık diploması ile mezun olmuştur. 1895-1907 yılları arasında sırasıyla Bakü, Batum, Tiflis'te çalışmış bu zaman sürecinde Bakü'de Ermeni Devrimci Federasyonu'na⁵ üyeliği başlamış ve Federasyon üyeliği altında faaliyetlerde bulunmuştur.⁶ I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'ya dönen ve Rusya'da bulunan Kaçaznuni, Kafkas Şehirler Birliği Ermeni Konseyi üyesi olmuş, Havlabar bölgesinden Tiflis Şehir Duması'na seçilmiştir. 1917-1918 yıllarında Kaçaznuni, Ermeni Ulusal Konseyi'nin Transkafkasya Seym üyeliğine seçilmiş, Batum'da ve Trabzon'da Türkler ile olan müzakerelere katılmış, Gegechkori hükümetinde Kamu Güvenlik Bakanı görevinde bulunmuş ve Çhenkeli'nin kabinesinde ise portföysüz bakan⁷ olarak yer almıştır.⁸ Transkafkasya Seym'nin dağılıp Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devletleri ortaya çıkmıştır. 28 Mayıs 1918'de ilan edilip kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin ulusal Konseyi 1 Ağustos 1918'de toplanarak Kaçaznuni'yi Birinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olarak seçmiştir, Kaçaznuni 1919 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir.⁹ Daha sonra müttefik ülkelerden Ermenistan'a yardım istemek için Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. Eylül 1920'de Erivan'a dönen Kaçaznuni, 1921'de Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra tutuklanmış Şubat ayaklanması sırasında hapishaneden serbest bırakılmıştır. 1921-1924 arasında Tahran, Bombay, Kahire, İstanbul, Bükreş'te sürgün hayatı yaşamıştır. 1923 yılında Bükreş'te Taşnaksutun Partisi'nin konferansında bir sonraki bölümde içeriğini de inceleyeceğimiz "Taşnaksutyun'un Ar-

¹ Uras, 1976: 540, 633-634, 649, 679-681, 704, 715, 748, 733.

² Gürün, 1985: 196, 198, 234-236, 274-275, 304, 308.

³ Ataöv 1985: 3-13.

⁴ Kaçaznuni, 2005: 15-53.

⁵ Bilinen genel adıyla Taşnaksutyun.

⁶ Մոլոխանյան, 1997: 3.

⁷ Portföysüz Bakan: Bir hükümette belirli bir departmana atanmamış bir devlet bakanı. Bilgi için bkz. <https://www.dictionary.com/browse/minister-withoutportfolio#:~:text=a%20minister%20of%20state%20who,specific%20department%20in%20a%20government>.

⁸ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն, 2022.

⁹ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, 2022.

tık Yapacağı Bir Şey Yok” raporunu sunmuş ve partiye kendi kendini feshetme önerisinde bulunmuştur. Ağustos 1923’te Ermeni Devrimci Federasyonu partisinden ayrılmış 1924’te ise Ermenistan’a dönmek için Sovyet Ermenistan hükümetine başvurmuştur.¹⁰ Uzunca zaman Taşnaksutyun’un en önemli üyelerinden olup kendisini bu davaya adayın Kaçaznuni’nin böyle bir karar vermesi ilk bakışta Taşnaksutyun’un üyeleri arasında sorun varmış izlenimi uyandırsa da Kaçaznuni ailesinin yakinen dostu tarihçi Derenik Muradyan’ın 1950 yılında Kaçaznuni’nin kızı Margarita Kaçaznuni ile yaptığı bir konuşma esnasında Margarita “Kaçaznuni Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok kitabı tamamen kişisel sebeplerle yazıldı, ailesi ile yeniden bir araya gelmek ve Ermenistan’da sevdiği mesleğini yapabilmek için bir çeşit pasaporttu.”¹¹ itirafı olayın arka yüzünü görmemizi sağlamıştır. Kızı Margarita’nın bu itirafından evvel Kaçaznuni’nin kendisinin hiçbir zaman kitapta bahsettiği üzere bir düşüncede olmadığını 30 Mayıs-4 Haziran 1922 yılında *Çakadamart* gazetesinde yayınlanan *Yeni Yolumuz Ne Olmalı?* yazısından da anlayabilmekteyiz. 30 Mayıs 1922’de yazdığı yazısında Taşnaksutyun’un Sovyet Ermenistan’ın inşasına katılması için iki seçenekten bahsetmiştir. Bunlardan birincisi Bolşeviklerin zamanla şiddetinin azalacağından muhaliflere özgürlükler sağlayacağından bahsetmiş bu koşullar oluştuğunda ise Taşnaksutyun’un Bolşeviklere karşı siyasi muhalefet olarak yasal yollardan hareket etmesi gerektiğidir. İkincisi, Bolşeviklerin koalisyon oluşturması durumunda Taşnaksutyun’un Bolşeviklerle koalisyona hazır olması gerektiğidir. “Taşnaksutyun yeniden yeniden başrol oynamaya çağırılacak” sözüyle de esas düşüncesinin ne olduğunu yansıtmıştır.¹² Yayınladığı makale dizisinin altıncı sayısında “Taşnaksutyun’un yeniden Ermenistan’da yönetimi ele mi geçirmeli yoksa meydanı başkalarına mı bırakmalı? sorusunu sormuş ve şu şekilde kendi sorusunu cevaplandırmıştır; Ermeni realitesinde Taşnaksutyun’dan daha güçlü bir yapılanma olsaydı olurdu ama böyle bir güç yok, Taşnaksutyun elinden gelenin en iyisini yapmak için çalışacak...”¹³ Makale dizisinin genelinde Kaçaznuni’nin Sovyet Ermenistan ile iş birliği de dahil olmak üzere birçok öneri sunmaya çalıştığını görüyoruz. Fakat tüm bunlardan bir süre sonra keskin bir dönüşle yukarıda bahsettiğimiz *Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adlı raporu ile Taşnaksutyun’un artık ömrünü doldurduğunu ve geri çekilmesi gerektiğinden bahsediyor.

Bunların ardından ülkeye dönüş isteği Sovyet yetkililer tarafından onaylanan Kaçaznuni 1925 Ocak ayında Ermenistan’a dönmüştür.¹⁴ Ülkesine döndükten sonra 1925’te Ermeni SSC Devlet Planı kapsamında Teknik Konsey üyeliğine seçilmiş, 1927 yılına kadar Ermenistan Pamuk Komitesi’nde daire başkanı olarak çalışmıştır. 1927’de Devlet Planlama Ekonomik Konseyi İnşaat ve Teknik Komitesi Başkan Vekili olarak çalışmaya başlamış daha sonra 1932’de Ermeni SSC Halk Komiserliği Bilim ve Teknik Konseyi Bilimsel Sekreteri görevine getirilmiştir. O yıllarda, Kaçaznuni’nin projeleri dâhilinde Erivan ve Serdarapat’ta fabrikalar, çok sayıda konut, otel ve diğer kamu binaları inşa edilmiştir. 1926-1930 H. Erivan Devlet Üniversitesi, Teknik Fakültesi’nde inşaat sanatı ve mimari tasarım dersleri vermiştir. 1930’da profesör unvanını almıştır. Ayrıca Hr. Acharyan, H. Zargaryan, D. Hakobjanyan ile ortak yazar olarak, “Rusça-Ermenice İnşaat Yapıları Teknik Sözlüğü” derlenmesine katılmıştır.¹⁵

Ermenistan’a dönüşünün ilk günlerinden itibaren takip edilen Kaçaznuni’nin faaliyetleri de araştırılmış ve rapor edilmiştir.¹⁶ 6 Haziran 1926’da Ermenistan Sendikalar Konseyi başkanı Kuzetsov, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Acil Durum Komisyonu’na yazdığı yazıda bazı eski Taşnakların ve karşı-devrimci geçmişe sahip kişilerin Kaçaznuni’nin Ermeni Pa-

¹⁰ ՀՀԿ, 2022.

¹¹ Հակոբյան, 2016: 188.

¹² Ճակատամարտ, 30 Մայիսի 1922.

¹³ Ճակատամարտ, 4 Հունիսի 1922.

¹⁴ Խորհրդային Հայաստան, 23 հունվարի 1925.

¹⁵ Դոկուխանյան, 1997: 20-21; ՀՀԿ, 2022.

¹⁶ Հակոբյան, 2016; 196.

muk Komitesi'nde işe başladıktan sonra onun etrafında toplandıklarını ve önlem alınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁷ Bundan sonra izleme faaliyetleri yine gizlilikle devam etmiştir. Bu esnada içindeki bilgilerden 1928 yılında yazılmış olduğunu düşündüğümüz, Hovhannes Kaçaznuni'nin oğlu Karen Kaçaznuni'ni tarafından kaleme alınan ve Melik Osipov'a¹⁸ gönderilen mektupta Karen babası hakkındaki gözlem ve fikirlerini şöyle belirtmiştir:¹⁹

“Sevgili Yoldaşım Melik-Osipov

Son üç yılda (25,26,27) Kaçaznuni ailesinde babam Hovhannes ile yaşadım. Şu anda ailemle bağlarımı kopararak Erivan'dan ayrılıyorum. Bildiğim Her şey hakkında bilgi vermeyi ahlaki görevim olarak görüyorum.

Onu kimler ziyaret ederdi;

Bakü'den eski arkadaşı Dr. Gr. Sahinyan haftada bir defadan az olmamak üzere düzenli olarak onun yanına gelirdi. Geçmişte bir Taşnaktı bunu kesinlikle biliyorum. Av. İshakyan 3-4 defa geldi. Paris'ten dönmесinin ardından Hakop Koçaryan geldi. Kaçaznuni ondan bir aptal olarak bahsedirdi. Daha sonra gelmeyi bıraktı. Derenik Dermichyan, İshakyan ile birkaç defa geldi. İshakyan, Derenik Ananunla da bir defa beraber geldi. Gaga Ter-Ohanov tarafından ziyaret edildi. Ermesni-tan Teknik derneği Başkanı seçildikten sonra 2-3 defa 5-7 kişilik bir grup onun yanına geldi.

Yazışmaları;

Günün büyük bir kısmını ev dışında geçirirdi. Öğleden sonraları işteydi. 8-9'da gider genellikle 11'de geri gelirdi. Söylediğine göre üniversiteye, toplantılara gidiyordu. Boş akşamlarında çoğunlukla yazıyordu. Yazılara baktım fakat elime geçirebildiklerimin hepsi teknik yazılardı.

Kaçaznuni ideolojisinde, Sovyet hükümetine düşman olan mükemmel bir burjuvadır. Ekonomi yapılanmasında her türlü başarıyı reddeder. Dış politikada Avrupalı güçleri savaşa zorladığımızı, İngiltere'nin savaş istemediğini ve bunu bizim onlara dayattığımızı düşünüyor. “Kilitleniyorsunuz hareket edecek bir yeriniz yok, savaşla elde ettiğiniz dünya devrimiyle kurtulacağımızı sanıyorsunuz” demekte. Ulusal politikamızı samimiyetsiz ve kurnazca buluyor. Benim tarafımdan yazılan birkaç ifadesi onu en doğru biçimde tanımlıyor;

- Zinovyev'in mektubunun bir imza olduğunu düşünüyorum. Çünkü Churchill öyle söyledi ve bir İngiliz asilzadesi asla yalan söylemez.
- Köylerde Kulakların²⁰ gelişmesine izin vermeliyiz.
- Ermenistan'ın yararına olduğu için Ermenistan'ın SSCB²¹'ye dahil edilmesinden yanayım ama daha karlı olacağı için İngiliz kolonisini tercih ederim...

SSCB vatandaşı olduğu için bu durumdan kaynaklı bazı yükümlülükler görüyor. SSCB hakkında konuşurken hep biz diyor. Siyasi inancı ne olursa olsun her SSCB vatandaşının ülkesini koruması gerektiğine inanıyor. Bir defasında kızı Hrachik'e Kızıl Ordu'nun çok gizli askeri belgesi eline geçse ne yapacağını sordu. Hrachik cevapladı; Hiç çaba harcamaya ihtiyacım olmazdı bunu İngilizlere iletmek için. Kaçaznuni öfkeyle; Bunu yaparsan bil ki seni kendi ellerimle öldürürüm. Kaçaznuni'nin içinde iki özellik vardır; Bolşeviklere karşı düşmanlık ve yurttaşlık görevlerinin vatandaşlığına dair ilginç bir anlayış. Ablam Hrachnik hakkında birkaç şey söylemeliyim. Şimdi devrim karşıtı çalışmalar yapıyor mu bilmiyorum. Ama ideolojik olarak böyle bir eylem için uygun bir kişilik olduğuna ikna oldum. Genel olarak işçilerden ve özel olarak komünistlerden nefret eder. İlave olarak özünde vicdansız bir kişi olarak her şeyi yapabilir. Casusluk, terörizm, kundakçılık ve biz zarar verebilecek her şey. Toplu çalışma prensibine sahip değildir. Şu an bir şey yapmıyorsa

¹⁷ Հակոբյան, 2016; 195-196.

¹⁸ Melik Osipov: Ermenistan ÇEKA ve daha sonrasında Devlet Siyasi Departmanı başkanı Bkz. Ֆարությունատն, 2021: 99; ÇEKA: 1918'de kurulan ve 1922'ye kadar varlığını sürdüren karşı devrim, sabotaj ve spekülasyonla mücadele için olağanüstü bir komisyon bkz. <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%89%D5%A5%D5%AF%D5%A1>.

¹⁹ Հակոբյան, 2017: 239-241.

²⁰ Kulak: Zengin köylüleri, kırsal seçkinleri tanımlayan bir kelime bkz. <https://totalitaries.hazarashen.am/?p=5608&hilit=%27%D4%BF%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%A1%D5%AF%27>.

²¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

pasifliği ve tembelliğindedir. En ufak siyasi aktivizmde karşı-devrimci olacaktır. Ailemin diğer üyeleri hakkında bir şey söyleyemem. Annem, erkek kardeşim Ruben ve kız kardeşim Magro bize tamamen yakınlar, karşı-devrimci herhangi bir eylemde bulunmuyorlar. Bir soruyu yeterince ele almadıysam ek bilgi sağlayabilirim. Bu birkaç gün içinde hala Erivan'da olacağım. Gelmeniz gerekiyorsa, beni LKEM²² Erivan Komitesi aracılığı ile bulabilirsiniz.

Karen Kaçaznuni

LKEM Üyesi”

Oğlunun Kaçaznuni hakkındaki sözleri oldukça ilginçtir. Ablası Margo için bizdendir çıkarımını yapmıştır. Oysa babası Kaçaznuni Margo'ya²³ kitabı yazdığı için pişman olduğunu itiraf edecek kadar güvenmektedir ve ilerde babasının tutuklanması sonrası bu durumla ilgilenen kişilerin de sadece o olması da ilginçtir. Mektubun içinde yazılanlardan 1928'de yazıldığını anlıyoruz fakat Kaçaznuni 1937'de tutuklanmıştır. Sovyet yetkilileri oğlunun bu mektubu üzerine neden hemen harekete geçmeyip onca yıl hem de Stalin gibi bir lider döneminde beklediler açıkçası düşündürücüdür. Belki de tüm yazılanların teyit edilmesi için araştırmaya ihtiyaç duyuldu ya da o an Kaçaznuni gibi siyasi ağırlıklı bir figürü tutuklayacak siyasi zemin bulunmamaktaydı.

Kaçaznuni'nin 1936'da Bolşevikler için aldığı kararı yeniden gözden geçirmesine sebep olan, kafasını karıştıran ve fikrini değiştiren bir olay yaşandı; Aghasi Khanjyan'ın öldürülmesi. Sovyet Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin ilk sekreteri olan ve 1930'larda Ermenistan'ın gelişimi için çok çaba harcayan Aghasi Khanjyan'ın ölümü resmi kayıtlara intihar olarak geçmiş fakat araştırmalara göre öldürüldüğü belirtilmiştir. 31 Ekim 1931'de Stalin, Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olarak Lavrenty Kartvelishvili'yi ve ikinci sekreter olarak Lavrenty Beria'yı seçmeyi önermişti. Tam on gün sonra, Kartvelishvili'nin yeni bir göreve atanmasıyla, Orakhelashvili Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olarak atanmış, Beria ikinci sekreter seçilmiş ve birkaç gün sonra Gürcistan Bolşevik Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri olmuştu. Bir yıl sonra, Beria Transkafkasya Bölge Komitesi'nin ilk sekreteri olmuş ve Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri görevini de üstlenmişti. 1934'te Ulusal İçişleri Komitesi, Devlet Siyasi Departmanı temelinde yeniden kurulduğunda, Beria Devlet Siyasi Departmanı başkanı Armenak Abulyan'ı Tiflis'e çekmiş fakat Abulyan bir yıl sonra bir trafik kazasında ölmüştü. Şubat 1935'te Ermeni Sovyet Ssosyalist Cumhuriyeti Sovyet Halk Komiseri Sahak Ter-Gabrielyan Moskova'ya transfer edildi ve Khanjyan'ın etrafındakilerin yerini Beria'nın atadığı kişiler aldı. Khanjyan, Transkafkasya ve Gürcistan'ın gücünün tek bir kişinin elinde toplandığını ve bunun kötü olduğunu belirtmişti. Bu Beria'nın da kulağına kadar girmişti. Mayıs 1933'te Stalin tüm cumhuriyetlerin liderlerini toplamıştı. Geri dönüş yolunda, Beria, Khanjyan'a yeni bir araba vermiş Khanjyan, sürücü ve Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Ulaştırma Bakanı Khariton Khatskevich'in de bulunduğu arabaya binmişti. Kurallara göre, Khanjyan'ın ön koltukta, sürücünün yanında oturması gerekiyordu, fakat sağlık sorunları sebebi ile oturamamıştı bu yüzden Khatskevich'in onun yerine geçmişti. Bir süre sonra bilinmeyen bir yerden araca ateş açıldı. Hatskeviç ölmüş Khanjyan, her şeyi anlamıştı. 1935'te Stalin' bir mektup gönderilmiş ve Khanjyan için: “*Köydeki parti politikasının çarpıtılması hakkında, Hükümet karşıtı eğilimler hakkında, Khanjyan'ın iki yüzlü taktikleri hakkında başlıkları ve ideolojik olarak, Khanjyan'ın sözleri ulusal demokratizm ile solcu ikiyüzlülük arasında gidip geliyor. Khanjyan, bir yandan milliyetçi eğilimlere sahip aydınları desteklerken, diğer yandan özellikle halka açık konuşmalarında milliyetçiliğe son verilmesini talep etmekte...*” gibi fikirler yer almıştı. Bunun üzerine 1936'da *Ermeni Karşı-Devrimci Troçkist-Milliyetçi Terörist Merkezi* üyesi olarak tutuklandı. Ağustos 1937'de gözaltı merkezinde bilinmeyen koşullar altında öldü. Fakat Ermeni kaynaklarına göre Beria Khanjyan'ın intihar ettiğini ve kendisine bir mektup bıraktığını ve bu mektupta hatalarını

²² Leninyan Komunistakan Yeritasardakan Miutyan; Leninist Komünist Gençlik Birliği bkn. Մարգարյան, 1979: 57.

²³ Margarita.

açıkça kabul ettiğini yazdığını söylemiştir.²⁴ Bu olaydan sonra artık Sovyetlerde toplu hapis cezaları başlamıştı. İşte bu durum Kaçaznuni hata yaptığını düşünmeye sevk etmişti. Kızı Margarita Kaçaznuni babasının bu durumu şöyle ifade etmiştir; “*Khanjyan'ın öldürülmesinden sonra toplu hapis cezaları başladığında babamın çok kafası karışık ve canı sıkındı. Kendisinin de hapsedileceğinden emindi. O kitabı yazmamalıydım çok pişmanım diyordu...*”²⁵

Beklenen oldu. Kaçaznuni yanılmamıştı. Sıra kendisine de gelmişti. 28 Temmuz 1937'de Kaçaznuni, dairesinin aranması ve tutuklanması ile çıkan bir emirle tutuklanmıştı.²⁶ 5 Aralık 1937'de Taşnak olduğu öne sürülerek mallarına el konulması ve ölüm cezası verilmiştir. Fakat tüberküloz hastalığı nedeniyle infaz gerçekleştirilememiştir. Hastalığı ağırlaşan Kaçaznuni 15 Ocak 1938'de Erivan hapisanesi hastanesinde 70 yaşında yaşama veda etmiştir.²⁷ Kızı Margarita babasının ölümünden sonra onun beraati için dava açsa da olumsuz sonuçlanmıştır. Fakat 1992 soruşturma Ermenistan Cumhuriyeti'nde yeniden açılmış, Kaçaznuni *üzerine atfedilen suçların suç niteliği taşımadığı* 12.12.1992 Ermenistan Cumhuriyet Savcılığı kararı ile beraat ettirilmiştir.²⁸

2. Kaçaznuni'nin 1923 Parti Konferansında Sunduğu Raporun Değerlendirilmesi

Kaçaznuni'yi bugün tanıyor olmamıza sebep, belki de hayatının en önemli eseri olan 1923 yılında Bükreş'te Taşnaksutyun'un parti konferansında sunmuş olduğu ve daha sonra *Taşnaksutyunun Artık Yapacağı Bir Şey Yok* adıyla yayımlanan rapordur diyebiliriz. Bu rapor Türk-Ermeni ilişkileri tarihi üzerine çalışan araştırmacıların bilmesi gereken ve tarihi gerçekler açısından büyük önem arz eden bir belgedir. Raporun incelemesine başlarken özellikle belirtmek isteriz ki Kaçaznuni henüz raporun ilk sayfasında söyleyeceklerinin konferanstaki katılımcıların tepkisini çekeceğini bilmesine rağmen fikirlerini, anlama ve muhakeme yeteneğine sahip olduğunu bildirerek kendi istek ve arzusu ile dile getireceğini bildirmiştir.

Konuya, Ermeni meselesinin tarihi sürecini ve bu süreç içerisinde meseleye Taşnaksutyun partisinin dâhilini belirtmek maksadıyla 1914 yılından itibaren başlamıştır. 1914 yılını Ermeni meselesinin geçtiği süreçleri, gelişmeleri ve nasıl oluştuğu, nereye vardığı ve tüm bu süreç esnasında Taşnaksutyun partisinin izlediği yolu ve ileride nasıl bir yol izlemesi gerektiği açısından değerlendirmiştir.

Kaçaznuni'nin I. Dünya Savaşı ve tehcir dönemine yönelik değerlendirmelerine baktığımızda; savaşın başlarında henüz Türklerin savaşan taraflardan biri olmadığı esnada Güney Kafkasya'da, Ermeni gönüllü birliklerinin oluşturulmaya başlandığını, Taşnaksutyun'un ise hem bu birliklerin oluşumunda hem de Türk topraklarına yönelik gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara aktif olarak katıldığını belirtmiştir. Kaçaznuni bu hareketi “kitle sendromuna yakalanmak” olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye 1903 protesto ve gösterileriyle 1905-1906 Ermeni-Müslüman çatışmalarını ve 1903-1906 ilk işçi hareketleri yıllarını örnek göstererek Ermenilerin o zaman dahi diğer sosyalist partilerin siyasetleri ile hareket ettiklerini vurgulamıştır. Gönüllü birliklerin kurulmasını Ermeni halkının sahip olduğu psikolojiden kaynaklandığını söyleyen Kaçaznuni, Taşnaksutyun'un ise bu durumda sadece bu psikolojiden doğan eğilimi kullanabilecek kadar imkân ve yeteneğe sahip olduğunu, bilinci zayıf bir kitle durumunda olduğunu belirtmiştir.²⁹ 1915'in ilk aylarında Ermenilerin artık gerçekleri idrak edemeyip hayallere kapılarak Rusya'ya tamamen yönelmiş halde olduğunu, özellikle Ermenilerin Ruslara yaptıkları yardımların fazlasıyla abartıldığı için sonuçtan beklentinin de aynı yönde arttığını belirtmiştir. 1915 yazında başlayan tehcir dönemini ise “*Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı, bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir nokta bulunmamaktadır*” cümlesiyle adilane biçimde açıklasa da tehcirin “Türkiye Ermenistan'ının boşaltılması ile sonuçlandığını”

²⁴ Խանյան, 2022.

²⁵ Հակոբյան, 2016; 197.

²⁶ Հակոբյան, 2016: 197.

²⁷ Հակոբյան, 2016: 197.

²⁸ Հակոբյան, 2017: 278.

²⁹ Բազազյան, 1923:7-8.

belirtmiştir. Esasında değindiği nokta ise; ne olmuş olursa olsun, kim haklı kim haksız noktadan ziyade kaybedilen Ermenilerin artık geri döndürülemeyeceği olmuştur. 1915'in ikinci yarısını ve 1916 yılını Ermeniler için genel bir yas dönemi olarak belirtirken tehcir olaylarından ise *kuyum* olarak bahsetmiştir. Kaçaznuni'nin söylemi ile *kuyumdan* kurtulanların çoklarının Rusya'nın Ermeni bölgelerine geldiğini ve hali hazırda Rusya içinde bulunduğu sıkıntılar yüzünden kendi hal-kına yetecek ekmeği yokken gelen Ermeni mültecilerin açıkta kalmasına sebep olduğunu ve çoğunun açlık ve hastalık sebebiyle öldüğünü belirtmiştir. Kaçaznuni, Ermenilerin bunun da sorumluluğunu kendilerinde aramadıklarını bu defa da suçlamak için Rus hükümetini seçtiklerini, Rusların kasıtlı bir şekilde ağır davrandığının, Ermenilere karşı harekete geçmek için Türklere zaman kazandırdıklarının düşünüldüğünü fakat bu düşünülürken Rusların politikalarında Ermenilerin savunulmasını ne pahasına olursa olsun üstlenmek gibi bir mecburiyetinin olmadığını, Rus ordusunun amaçlarının Ermenilerden farklı olduğunu fakat Ermenilerin bunu anlamak istemediklerini vurgulamıştır. Ermenilerin psikolojisini bir Ermeni olarak değerlendiren Kaçaznuni, Ermenilerin sürekli suç başkalarında aramalarının Ermenileri gerçekleri göremeyecek noktaya getirdiğini, sürekli sonuçları kötü kadere bağladıklarını ve bunun da Ermenilerin isteyen herkes tarafından istismara açık konuma getirdiğinin değerlendirmesini yapmıştır.³⁰

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Çarlık Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi yaşanmıştır. Bilindiği üzere Şubat Devrimi'nin ardından Çarlık Rusya'nın yerini Geçici Hükümet almıştır. Birçok farklı milletin yaşadığı bir yer olan Güney Kafkasya'da değişen durumla beraber milli konseyler kurulmuştur. Bu dönemde Geçici Hükümetin Kafkasya'daki temsilcisi olarak Transkafkasya Özel Komitesi kurulmuştur. Fakat Ekim devrimiyle yönetime gelen Bolşevikler Güney Kafkasya'da daha etkili olmak istemekteydiler bu sebeple Transkafkasya Özel Komitesi kendisini feshederek yetkilerini Transkafkasya Komiserliği'ne devrettiğini bildirmişlerdir. Fakat Komiteden bu yana devam eden sağ görüşlü ideoloji Komiserlikte içerisinde de devam etmiştir. Bolşeviklerden ayrı hareket eden Transkafkasya Komiserliği, esasında Menşevikler, sosyal demokratlar ve Taşnaksutyun partilerinden oluşmaktaydı, bunu bölgenin üç ana halkı olan Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler olarak yorumlamak da doğru olacaktır. Komiserlik, 23 Şubat 1918'de yetkilerini Transkafkasya Seym'ine devrettiğini bildirmiştir.³¹

Bu dönemde Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan siyasi olayları değerlendirmelerinde bulunan Kaçaznuni, Komiserlik ve Seym'de hâkim ve yönlendirici rolün Gürcü Menşevikler olduğunu vurgulamıştır. Bunun sebeplerini ise; Gürcülerin, Geçici Hükümet döneminde Devlet Dumasında güçlü bir konum elde etmiş olmaları ve dolayısı ile komiserlik kurulduğunda varlığı daha çok göze çarpan Gürcülere öncelik verilmiş olması, Gürcüler içerisinde devlet işlerinin yürütülmesi ile alakalı konularda daha önceden tecrübe sahibi kişilerin var olması ve Gürcülerin en bilinçli ve hızlı organize olabilen bir halk olup mevcut varlıklarına yönelik bir tehdit durumunun bulunmayışı olarak sıralamıştır. Gürcüler için herhangi komşu devletler ile herhangi bir sorun yaşasalar dahi bunu Gürcülerin kendi varlığını tehlikeye sokmadan giderebileceğini değerlendirmiştir.³² Güney Kafkasya'nın diğer halkları Ermeniler ve Azerbaycan Türklerini de değerlendiren Kaçaznuni, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki sorunlar için "çatışmasız çözülemeyecek sorunlar" benzetmesini yapmış ne Ermenilerin ne Azerbaycan Türklerinin bu sorunları çözmeye yetecek yetişkinlikte olmadığını bunun sonucunda karşılıklı düşmanlık ve güvensizlik sorununu ortaya çıktığını belirtmiştir. Gürcülerin bu durumu kendi lehlerine kullandığından bahseden Kaçaznuni, Gürcülerin Türkleri kullanarak Ermenileri sindirdiğini, Ermenilerle ittifak yapmalarını gerektiren durumlarda ise aynı durumu Türkler için kullandıklarını belirterek Güney Kafkasya'daki siyasal durumu kendi gözlemleriyle özetlemeye çalışmıştır.³³

³⁰ Քաջազնունի, 1923: 9-13.

³¹ Քաջազնունի, 1923:13-14.

³² Քաջազնունի, 1923:14-15.

³³ Քաջազնունի, 1923:16.

Güney Kafkasya'nın devrime bakış açısını ise “*Ekim'de Bolşevik ihtilali patlak verdi...Güney Kafkasya, Şubat Devrimi'ne bağlı kalarak Sovyet yönetimini tanımadı*” cümleleriyle özetlemiştir. Güney Kafkasya'da Müsavat, Taşnaksutyun ve Menşevikler olmak üzere mevcut siyasi partilerin Devrim'e bakış açısını da değerlendirmiştir. Bu yöndeki değerlendirmesinde Taşnaksutyun partisinin sosyalistliğinin yüzeysel olduğunu, Gürcü Menşevikler arasında ise milliyetçiliğin ağırlıklı olduğunu, Azerbaycan'da ise Müsavat'ın Pantürkizm ideolojisiyle hareket etmekte olduğunu belirtmiştir. Taşnaksutyun'un Bakü'de Türk egemenliği tehdidine karşı Bolşevikler ile anlaşarak onlara yardım ettiğini belirten Kaçaznuni, Bolşevik ideallerin kendileri uyuşmadığını da belirterek Bolşevizme karşı ancak Müsavat ve Taşnaksutyun'un karşı koyabilecek güçte olduğunu fakat iki parti arasında güven sorunu olduğu için bunun da mümkün olmadığını belirtmiştir.³⁴ Ayrıca Bolşeviklerin Bakü'de Müsavatı alt etmesinin kendi yardımlarıyla olduğunu ifade eden Kaçaznuni, İngilizlerin bölgeye gelmelerinin de kendi davetleriyle olduğunu vurgulamıştır.³⁵

Kaçaznuni, Trabzon ve Batum konferanslarından da ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Trabzon görüşmelerinde *Türkiye Ermenilerinin kendi kaderini tayin hakkı* mevzuu Seym'in talepleri arasına eklenmiştir. Fakat bu talebe Türk tarafı haklı olarak, bu meselenin Türkiye'nin iç meselesi olduğunu ve iç işlerine karışılmayacağını belirterek karşı çıkmış ve bu isteğin devam etmesi durumunda görüşmelerin kesileceği mesajı verilmiştir. Mesajı algılayan Seym'in bu konuyu bir daha gündeme getirmediğini belirten Kaçaznuni, Seym'in zaten bu konuda ısrar etme niyetinin bulunmadığını özellikle Gürcülerin kendi başlarına dert açılmasını istemedikleri için ısrar yönünde hareket etmediklerini, Azerilerin ise Türkiye'nin çıkarını, Azerbaycan ve hatta Güney Kafkasya'nın çıkarlarından üstün gördüklerini bu nedenle güç dengesinin görüşmelerde Türkler lehine olduğunu savunmaktadır. Görüşmelerde Türkler'in Bolşeviklerle yapılan Brest Litovsk Anlaşmasının Türkiye-Güney Kafkasya sınırını belirlediğini kabul etmesi ve ısrarla bunun üzerinde duracağını belirtmesi Güney Kafkasya Hükümeti'ni zora sokmuştu. Çünkü Güney Kafkasya Hükümeti, Bolşevik Rusya'dan ayrı hareket etmekte kendi egemenliğini sürdürmekteydi, Bolşeviklerin imzaladığı bir anlaşma olan Brest Litovsk'in kabulü demek karşı durdukları Bolşevik hükümetin meşru yetki sahibi olduğunu da tanımak anlamına gelmekteydi. Bu olumsuzluğun yanı sıra Güney Kafkasya devletleri arasında da Trabzon Görüşmelerindeki ele alınan konular hakkında fikir ayrılıkları mevcuttu. Kaçaznuni, Gürcülerin Batum ve Acara konularını önceliklendirdiklerini Kars ile Ardahan'ı Türklere bırakmaya hazır olduklarını Ermeniler için ise Kars'ın önemli olduğunu Ermenilerin de Acara'dan büyük taviz vermeye hazır olduğunu, Kars ve Ardahan konusunda Azerilerin bu toprakları Türk toprakları görerek tamamen Türklerin görüşünü benimsediğini belirterek aralarında fikir ayrılıklarının nedenlerini ve birbirine güvenemediklerini, Türklerin ise bu görüş ayrılıklarını ustaca kullandıklarından bahsetmiştir. Trabzon Görüşmelerini verimsiz olarak değerlendirmiş o dönemde hali hazırda devam eden Türk ordularının ilerleyişini de savaşın devam etmesi halinde Azerbaycanlıların Seym'in değil Türklerin yanında yer alacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.³⁶ Türklerin baskılarıyla 22 Nisan'da Seym'in bağımsızlığını ilan ederek Rusya'dan tamamen ayrıldığını belirtmiş, Ermeniler bu duruma fikren katılmıyor olsalar da karşı gelmeleri durumunda Gürcü ve Azerilerin Türkler ile anlaşıp Ermenilere saldırabileceğini ve Ermenilerin tek kalacağını bu durumun da Ermenistan'ı bölgede zor duruma sokacağını bildiklerinden mecburen kabul etmek durumunda kaldıklarını savunmuştur.³⁷ Kars'ın Tiflis'ten gelen talimatla savaşılmadan Türklerin eline geçmesiyle Güney Kafkasya Hükümeti'nin devletleri arasındaki ilişki pamuk ipliğine bağlı hale gelmişti. Bu sırada ise Batum Görüşmeleri başlamıştı. Eli güçlü olan Türk tarafı doğal olarak daha fazlasını istemekteydi, Gümrü işgal edildikten sonra Türk

³⁴ Քաչազնունի, 1923:18-20.

³⁵ Քաչազնունի, 1923:21.

³⁶ Քաչազնունի, 1923: 23-29.

³⁷ Քաչազնունի, 1923: 28-29.

ordusu Karakilise'ye doğru yönelmişti. Yaşanan bu durum ve Seym'in içindeki fikir anlaşmazlıklarından dolayı Seym 26 Mayıs'ta kendisini feshetmişti. Daha sonra Gürcistan, Azerbaycan ve en son Ermenistan olmak üzere bağımsız devletler kurmuştu.

Yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti hakkında değerlendirmelerinde ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin demokratik olduğunu, Taşnakların buna karşı olmadıklarını, dört parti ve etnik azınlıkların temsilcilerin oluştuğunu ifade ederken esasında gerçeğin daha farklı olduğunu belirtmiştir. Taşnaksutyun'un hem yasama organını hem de hükümeti kendi etkisi altına almak istediğini, alenen diktatörlük ilan edecek cesaretlerinin olmadığını ancak demokratik bir yönetim adı altında parti diktatörlüğü yolunu benimsediklerini belirtmiştir.³⁸

Ermeni Devleti 28 Mayıs 1918'de kurulduktan birkaç ay sonra Birinci Dünya Savaşı son bulmuş ve Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Türkler ele geçirdikleri yerlerden geri çekilmek durumunda kalmıştı. Bu sırada İngiliz birlikleri Batum'a gelmişti. Kaçaznuni, İngilizlerin bu gelişini Ermenilerin sevinçle karşıladığını İngilizlerin, Gürcü ve Azerilere kıyasla Ermeniler ile özel olarak ilgilenecekleri umudunu taşıdıklarını fakat her zamanki gibi yine yanıldıklarını belirtmiştir.³⁹ Bölgede Ermenistan-Gürcistan arasında yaşanan Lori sorunu savaş halini almış Kaçaznuni ise bu durumun muhtemelen Ermeni ordusu içerisindeki Rus unsurların kışkırtılmasıyla kaynaklandığı yorumunu yapmıştır. Üç hafta süren savaşın İngilizler tarafından gerçekleştirilen müdahale ile son bulduğunu Lori'nin geçici tarafsız bölge ilan edilerek İngiliz kontrolünde Ermeni-Gürcü hakimiyeti kurulmuştu. Gürcüler ile sorunlar devam ederken Azerbaycan ile de Karabağ'da savaş halinde olan Ermenilerin Kazak'ta da çatışmalara girdiğini ayrıca Zengibasar, Vedibasar, Nahçıvan, Zengezur gibi yerlerde de yerli Müslüman halkla kanlı çatışmaların devam ettiğini belirten Kaçaznuni, Azerbaycan ile uzlaşmaya varamadıklarını ve Müslüman bölgelerinde istikrarı sağlayamadıklarını ve bu sebeple de bölgeye ordu sevk etmek ve katliam⁴⁰ yapmak zorunda kaldıklarını fakat bu şekilde bile çoğu bölgede başarılı olamayıp kendi iktidarlarını kuramadıklarını geri çekildiklerini belirtmiştir.⁴¹

1920'lerin sonbaharının ilk aylarına başlayan Türk-Ermeni savaşının değerlendirmesini de şu sözleriyle yapmıştır; Millî Mücadele'nin verdiği ruhla Türkler artık daha dinamik ve milli bilinç yönünden daha güçlülerdi. Üstelik ordu da yeniden teşkil edilmeye başlanmıştı. Fakat Türkler Batı Cephesinde de Yunanlar ile savaşmaktaydı. Doğu Cephesinin güvene alınması gerekiyordu, çünkü Doğu Cephesinde bulunan orduya ve mühimmata çokça ihtiyaç duyulmaktaydı. Kaçaznuni bir yandan bizim dediğimiz ihtimal üzerinde dururken diğer yandan da Türklerin güçlerini daha zayıf bir düşman üzerinde test etmek niyetinde de olabileceklerini söylemiştir. Kendilerini, kazanacaklarına çok inandıkları için savaştan kaçınmak ve Türklerle ortak bir anlaşma noktasında buluşmak gibi konularda gereken çalışmayı yapmadıklarından dolayı eleştirmiştir. Savaş başladığında Türklerin görüşme önerdiklerine de değinmiş ve Ermenilerin bunu geri çevirmelerini büyük bir hata olarak nitelendirmiştir ve Sevr Anlaşmasının gözlerini kör ettiğini söylemiştir. Nihayetinde bu kör oluşluğun neticesinde savaş Ermenilerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Kaçaznuni bu yenilgiyi öncelikle ordu üzerinden değerlendirmiştir. Hali hazırda yaşanan Bolşevik temelli iç savaşlarda yapılan yağmalar ve cezasız kalan suçların orduda moral bozukları yarattığını, farklı müstakil birliklerin kurulmasının ordu birliğini bozduğunu, hükümetin ve savaş bakanının ordusunu tanımadığını belirtmiş ayrıca asker mevcudiyetini artırmak amaçlı çıkarılan kanunla sürekli orduya alım yapmasını işin aceleye getirildiğini belirterek bu alımla gelenlerin çoğunun firar ettiğini bunun da ordunun moralinin bozulduğunu söylemiştir.⁴² Kazım Karabekir Paşa Gümrü'ye girdiğinde Taşnak Hükümetinin istifasını sunduğunu artık iktidarda kalamayacaklarını çünkü Türkler ile yapılacak görüşmeler

³⁸ Рազազնունի, 1923: 31-32.

³⁹ Рազազնունի, 1923: 33.

⁴⁰ Rapor'da geçen anlamıyla verilen bir kelimedir.

⁴¹ Рազազնունի, 1923: 34-35.

⁴² Рազազնունի, 1923: 40-43.

için yeni kişilere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Yoğunluğu EsErlere ve Taşnaklardan oluşan Rusya eğilimli S. Vratsyan hükümetinin kurulmasının bir sebebi bu iken diğer bir sebebinin de Bolşeviklerin yönetime gelmeleri durumunda bu şekildeki bir hükümetin onlarla daha iyi anlaşabileceğinin düşünülmesi olduğunu söylemiştir.⁴³ Türk orduları Gümrü'ye girdiklerinde diğer yandan Kızıl Ordu da İcevan ve Dilican'a girmiş bulunuyordu. Rusya'da yönetimi ele geçiren ve Azerbaycan ve Gürcistan'da Bolşevik yönetimi tesis eden Bolşeviklerin Ermenistan'ı es geçmeleri zaten düşünülemezdi. Türklerle olan savaşı kaybeden Ermeniler 1 Aralık tarihinde Gümrü'de Türklerle anlaşma imzalamak durumunda kaldılar. Fakat aynı gün Vratsyan Hükümeti istifa etmiş ve yönetimi Bolşeviklere devretmişti. Böylece Bolşevikler hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Bunun Taşnaksutyun'un kararı olduğunu belirten Kaçaznuni, bu kararı verirken isteseler bile direniş gösteremeyeceklerini, güçsüz olduklarını ve Sovyet iktidarının düzeni sağlayabileceğini düşünmelerini dikkate aldıklarını belirtmiştir.⁴⁴ Özellikle bu durumdan sonra parti içerisinde net fikir ayrılıklarının yaşandığını parti içinde Bolşeviklere inananların direnme önerileri reddedilince ülkeden ayrılması ve Bolşevikler ile yakınlık kurmak isteyen *Sol Taşnak* grubunun ortaya çıkışıyla anlayabilmek mümkündür. Daha sonrasında çıkan iç savaş için Kaçaznuni'nin değerlendirmesi bu karmaşayı ve Şubat ayaklanmasını Bolşeviklerin kendilerinin çıkardığı yönündedir. Çünkü bu hususta ülkede karşıt akımların olmadığını, Taşnakların hiçbir ayaklanmanın organizasyonu içinde bulunmadığını savunmaktadır. Fakat birkaç cümle sonra bazı Taşnakların birkaç köyde çoktan hareketlenmeye başlamış olduğunu bildirerek bu düşüncesine ters düşmüştür. Bir buçuk ay süren iç savaş sonrasında, 2 Nisan tarihinde Erivan Bolşeviklerce işgal edilmiş Taşnakların geri çekilişi devam ederken yaz sonlarına doğru ise Ermenistan tamamen Sovyetleşmiştir.⁴⁵

Son olarak Taşnaksutyun'un özeleştirisini yapan Kaçaznuni öncelikle Ermenistan Cumhuriyeti kurulduktan sonraki Taşnaksutyun'un gerçekleştirdiği faaliyetleri ve sonuçlarına değinmiş, öncelikle kendilerinin öngörü yeteneğinden yoksun yöneticiler olduklarını belirtmiştir. İlkeleri ve sistemleri olmadığını, tesadüfen ve endişeyle hareket ettiklerini, devlet ile parti ideolojisinin ayırımını yapamadıklarını belirtmiş kendilerini "*Bizler devlet adamları değildik*" cümlesiyle eleştirmiştir.⁴⁶

İçinde buldukları andaki durumun değerlendirmesine ise "Şimdi neyiz var?" sorusunu sorarak başlamıştır. Sözlerine Aras ile Sevan arasında küçük, sözde bağımsız olarak Rusya'nın kenar bölgesi durumundayız diyerek devam eden Kaçaznuni, yıllardır sürdürdükleri ideolojileri olan "Türkiye Ermenistan'ı" içinse Türkiye Ermenistan'ı diye bir şey yok bu konu Lozan'da bitmiştir değerlendirmesini yapmıştır. Sovyet yönetimini ise; Ermenistan Cumhuriyeti Sovyet Cumhuriyetidir, teoride sınıf diktatörlüğünü savunan Sovyet sistemini, Ermenistan'da yönetimde olan komünist parti diktatörlüğü olarak yorumlamış, sosyalist düzenin o zamanki Ermenistan için uygun olmadığını, bu tür bir hâkimiyetin onları tatmin edemeyeceğini belirtmiştir.

Tüm bunlar için nasıl bir duruş sergilemeleri gerektiği sorusuna ise önceden yaptıkları Osmanlı Bankası baskını, Sultan Abdülhamit suikastı örneklerini vererek bunlara benzer yöntemlerle büyük gürültü koparabileceklerini fakat bunun Türkiye'de Avrupa'nın sadece ilgisini çekmek için çıkardıkları olaylar neticesinde Avrupa'nın Ermenilerin lehine aracılığıyla yanlısına düşmekle aynı olduğu cevabını vermiştir. Kızıl bayrak Moskova'da hâkim olduğu sürece kaçınılmaz olarak Erivan'da da olacağını belirtmiş ve mevcut siyasi şartlar altında Bolşeviklerin variyetinin Ermenistan için gerekli olduğunu belirtmiştir. İki güç olan Türkler ve Bolşevikler arasındaki seçenekte elbette Bolşevikleri tercih edeceklerini belirtmiş Rusya'ya ihtiyaçları olduğunu ve Ermenistan'ın Bolşevik olmasından başka yol olmadığını altını çizmiş ve kitabı-

⁴³ Քաչազնունի, 1923: 43-44

⁴⁴ Քաչազնունի, 1923: 45.

⁴⁵ Քաչազնունի, 1923: 45-49.

⁴⁶ Քաչազնունի, 1923: 54.

nın da adı olacak olan “*Taşnaksutyun’un artık yapacağı bir şey yok*” cümlesini kurmuştur.⁴⁷Bundan başka da Taşnaksutyun’un yapacağı her şeyi yaptığını ve kendini tükettiğini, partinin kendi varlığına bilinçli bir biçimde son vermesi gerektiğini en onurlu kurtuluş yolunun bu olduğunu, artık yararsız olduklarını ve sahnedeki çekilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁸

Raporun bundan sonraki bölümünde partiyi ilgilendiren öneriler sıralandığı için Kaçaznuni bunları kitapta yayınlama hakkını kendinde görmediğini belirtmiş ve ek kısmında şahsi bir arkadaşının kendisini eleştiren bir mektubuna olan yanıtını vererek bitirmiştir.⁴⁹

Sonuç

Bugüne kadar literatürümüzde Hovahannes Kaçaznuni hep Ermenistan Cumhuriyeti’nin birinci başbakanı ve “*Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok*” kitabıyla bilinmiş ve her zaman bu kitapta yazdığı itirafları ile ön plana çıkarılmıştır. Fakat kimse onun bu kitabı neden yazdığı ve sonrasında yaşadıkları ile ilgili bir araştırmada bulunmamıştır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri Sovyet yönetiminin sebep olduğu parti içi fikir ayrılıklarının geldiği noktayı bize yansıtmasıdır. Bu çalışmaya başlamaya yönlendiren başlıca sebeplerden birisi bu hususlar hakkında literatürümüzde bulunan eksikliğe katkıda bulunma isteğidir.

Kaçaznuni, Sovyet yönetiminin Ermenistan’da tesis edilmesiyle ülkesinden ayrılan bir liderdir. Henüz 1922 yılında Çakadamart gazetesinde Taşnaksutyun’un önemini vurgulayan yazılarını kaleme alırken yazılarının üzerinden bir yıl geçmeden Taşnaksutyun’un Bükreş parti konferansında sunduğu raporla artık Taşnaksutyun’un bir parti olarak yapacağı bir şeyinin kalmamış olduğunu ve siyaset sahnesinden çekilmesi gerektiğini söylemesi ilginçtir. Bundan daha ilginç raporun yayınlanmasından sonra Sovyet yetkililerine başvurup Ermenistan’a gitmek istemesi olmuştur.

Ermenistan’a geldikten sonra çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışmış, üniversitede dersler vermiştir. Ülkesine bağlı eski bir Taşnaksutyun mensubu olarak sadece hizmet için mi döndüğü? Yoksa Çakadamart gazetesinde yazdığı yazılarındaki gibi Sovyetlerle olası ittifak durumunda Taşnaksutyun’un en önemli liderlerinden biri olarak orada bulunmak mıydı amacı? Bilinmemiştir. Çünkü kızı Margarita’nın söylediklerine göre Kaçaznuni kızına o kitabı yazdığı için pişman olduğunu itiraf etmiş, kitabın Kaçaznuni’nin Ermenistan’a dönüşü için bir pasaport olarak kullanıldığını belirtmiştir ve oğlu Karen’in Sovyet makamlarına yazdığı ve babasını hala bir Taşnak olmakla suçladığı mektubu da buna ektir. Fakat diğer yandan kitabın içeriğine baktığımızda Bolşeviklere de yoğun eleştiriler ve Sovyet sisteminin Ermenistan’a uygun olmadığını belirten fikirlere de yer verildiğini görmekteyiz. Bu sebeple tam anlamıyla -şu sebepten yazmıştır- denilebilecek bilgiye ulaşamamıştır. Fakat, hangi düşünceyi amaç edinip hareket etmişse de her iki halde de ülkesine hizmetine devam ettiği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Taşnaksutyun’un Artık Yapacağı Bir Şey Yok adlı rapor Ermeni milliyetçi hareketinin içine düştüğü durumları, nerelerde yanlış yaptıklarını göstermesi, her daim kendi fikirlerinden ziyade büyük güçlerin fikirlerine önem vererek kaybettiklerini ve yalnız bırakıldıklarını belirtmesi açısından güzel ve önemli bir öz eleştiri örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu özeleştiri de görmemiz gereken en önemli noktalardan bir diğeri de I. Dünya Savaşı’nda henüz Türkler savaşa dâhil olmamışken Ermenilerin Güney Kafkasya’da gönüllü birlikler oluşturmaya başladığını ve Taşnaksutyun’un bu oluşumda fazlasıyla yer aldığını ve gönüllü birliklerin Türk topraklarına yönelik saldırılarda bulunduğunu belirtmesidir. Bu, Osmanlı Devleti’nin Tehcir kararı almasına kadar geçen sancılı sürecin aslında nasıl bir başlangıca sahip olduğunun büyük göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

⁴⁷ Քաղազնունի, 1923: 54-70.

⁴⁸ Քաղազնունի, 1923: 70-72.

⁴⁹ Քաղազնունի, 1923: 77.

Yine kendi ifadeleriyle, büyük devletlerin dikkatini çekmek amacıyla düzenlediklerini belirttiği Osmanlı Bankası baskını, Sultan Abdülhamit suikastı gibi örnekler Tehcir meselesinin sadece 1915'in olayları neticesiyle geline bir nokta olmadığına kanıtı olarak değerlendirilebilir. Elbette kendisi 1915 olaylarını tamamen Türkler haklıydı biz haksızdık olarak değerlendirmemiştir hatta bu durumu kıyım olarak belirtmiştir. Fakat Türklerin bu kararı almasına kadar geçen sürede de yaşananları da belirtmesiyle bir noktada objektif kalabildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Ճակատամարտ, 30 Մայիսի, 1922 թ.

Ճակատամարտ, 4 Հունիս 1922 թ.

Խորհրդային Հայաստան, 23 Հոկտեմբերի, 1925 թ.

Kitaplar

Ataöv, Türkkaya (1985) *An Armenian Source: Hovannes Katchaznuni*, Ankara University Faculty of Political Science, Ankara.

Gürün, Kamuran (1985), *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kaçaznuni, Ovanes (2005) *Taşnak Partisinin Yapacağı Bir Şey Yok*, Çev. Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Uras, Esat (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, Ankara.

Դոլուխանյան, Լորենտա Կարենի (1997). *Հովհաննես Քաչազնունին, Ճարտարապետ, ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիա Այոց Ցեղասպանության Թանգարան-Ինստիտուտ, Երևան.*

Մարգարյան, Ալեքսանդր Միմոնի (1979) *Հայոց Լեզվի Հասարակության Բառարան*, Հայաստան հրատարակչություն, Երևան.

Քաչազնունի, Հովհաննես (1923), Հ. Յ. Դաշնակցությանը անելիք չունի, Վիեննա.

Makaleler

Հակոբյան, Արարատ Մխիթարի (2016) “Հովհաննես Քաչազնունու Մեծ Ողբերգությունը, Մաս Առաջին: Սմենովեխական Խարխափումներից Մինչև Ստալինյան Հալածանքներ”, *Վեմ Համահայկական Հանդես*, Ը (ԺԳ) տարի, թիվ 4 (56), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, (182-209).

Հակոբյան, Արարատ Մխիթարի (2017) “Հովհաննես Քաչազնունու Մեծ Ողբերգությունը Մաս Երկրորդ: Ստալինյան Բռնանշումներից Մինչև Արդարացում (Փաստաթղթեր)”, *Վեմ Համահայկական Հանդես*, Թ (ԺԵ) տարի, թիվ 1 (57), հունվար-մարտ, (230-282).

Հարությունյան, Ավագ Ա. (2021) “Հայաստանի կոմկուսի 1920-1930-ական թթ. փաստաթղթերը Հայաստանեայց Եկեղեցու վերաբերեալ”, *Էջմիածնի-Պաշտօնական Անսագիր Անենայն Հայոց Կաթողիկոսության Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի*, (88-108).

İnternet Kaynakları

“ՇԷԿԱ” <http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=24&query=%D5%89%D5%A5%D5%AF%D5%A1> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

“Portföysüz Bakan” <https://www.dictionay.com/browse/minister-without-portfolio#:~:text=a%20minister%20of%20state%20who,specific%20department%20in%20a%20government> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

“Կուլակ”<https://totalitaries.hazarashen.am/?p=5608&highlight=%27%D4%BF%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%A1%D5%AF%27> (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

“Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն”. <https://www.gov.am/am/prime-ministers/info/89> (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

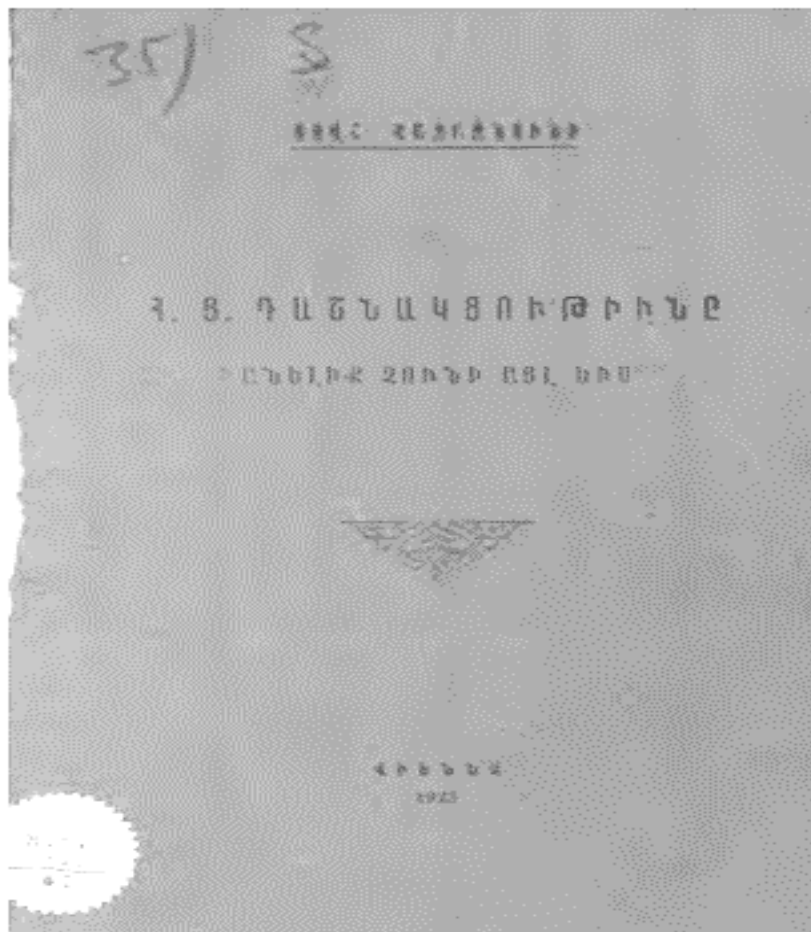
“Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով”. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=parliament> (Erişim Tarihi: 09.08.2022)

Խանջյան, Աղասի (2022), “Մի Սպանության Պատմություն. Աղասի Խանջյան”. <http://www.aniarc.am/2022/07/09/aghasi-khanjian-story-of-killing-yerevan-mazagin-2010/> (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

“Ինչո՞ւ էր Հովհաննես Քաջազնունին ցանկանում, որ Հայաստանի Հանրապետությունում լինեն ամերիկացի զինվորականներ” (06.02.2022). <https://168.am/2022/02/06/1648194.html> (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

EKLER

Ek 1. Çalışmamızda Kullandığımız Hovhannes Kaçaznuni'nin Viyana'da Yayınlanan “Taşnaksutyun'un Artık Yapacağı Bir Şey Yok” Adlı Eserinin Kapak Sayfası

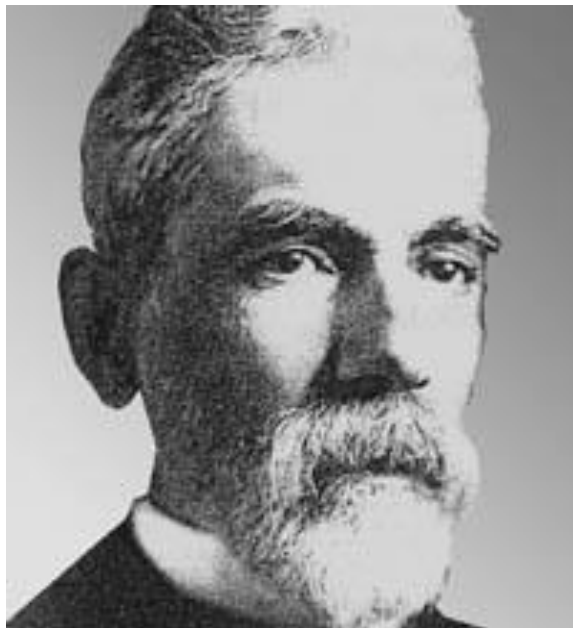
Kaynak: Քաջազնունի Յ., Հ. Յ. Դաշնակցությունը անելիք չունի, Վիեննա, 1923.

Ek 2. Kaçaznuni'nin Çakadamart Gazetesinde 30 Mayıs 1922'de Yayınlanmaya Başlayan “Yolumuz Ne Olmalı?” Yazısı.

Kaynak: Ճակատաւարտ, 30 մայիսի, 1922.

Ek 3. Hovhannes Kaçaznuni

Kaynak: <https://168.am/2022/02/06/1648194.html>

Ek 4. Hovhannes Kaçaznuni Hükümeti'nin Oluşumu; H. Kaçaznuni: Başbakan, A. Khatisyan: Dışişleri Bakanı, A. Manukyan: İçişleri Bakanı, Kh. Karchikyan: Maliye Bakanı ve H. Hakhverdyan: Askeriye Bakanı

Kaynak: <https://168.am/2022/02/06/1648194.html>

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.